

įdomia maniera – rečituojant, savotišku prodainiu. Gaila, kad maldų parodijų melodijos netranskribuotos (nors įrašė aiškiai girdėti ritmiškas skirtingo aukščio garsų intonavimas). Tas pat pasakytina ir apie kūrinėlį „Kepi židas baranka“ (leidinyje nr. 47). Nors parašyta, kad tai rečitatyvas, melodija gana gerai užčiuopiama, galima transkribuoti atspindint savitą artikuliaciją, aiškiai išreikštą melodinį-ritminį pradą.

Leidinių puošia tautodailininko, medžio drožėjo Adolfo Vilucko Užgavėnių kaukių fotografijos (kretingiškį menininką ir jo „lyčynas“ trumpai pristato Aušra Kavaliauskienė). Išraiškingos kaukės, viena vertus, papildo rimtą tekstą ir suteikia jam gyvybės, kita vertus, šiek tiek sumenkiną leidinio moksliskumą, neatspindėdamos autentiško karnavalinio vyksmo, įvairių Užgavėnių personažų grupių savitumo, jų kostiumų detalių ir t. t. Žinant, kad Užgavėnės žemaičiams – viena pagrindinių kalendorinių švenčių, norėtusi išvysti būtent Užgavėnių karnavalo metu įvairiose Žemaitijos vietose užfiksuotas akimirkas. Prie bendro knygos teksto, kuriame aptariamos ir kai kurių dainų trumpos istorijos, būtų labai tikė nors keletas archyvinių fotografijų, perteikiančių senųjų Užgavėnių karnavalų Žemaitijoje atmosferą.

Nepaisant pirmiau išsakytų smulkių pastabų, klaipėdiškių parengta knyga su kompaktine plokštele užpildo iki šiol buvusią spragą tiek žemaičių kalendorinės tautosakos tyrimų, tiek Užgavėnių tautosakos publikavimo srityse. Leidinys tikrai bus dažnai vartomas Žemaitijos Užgavėnių karnavalo tradicijos puoselėtojų, pravers jis ir tolesniems muzikinio folkloro tyrimams, skatins naujai gvildenti sudėtingus dainų žanro ir funkcijos klausimus. Žemaitijoje švenčiamų Užgavėnių gyvėsios tradicijos (nesvarbu, ar ji dar gana natūraliai besitęsianti, ar kadaise paveikta, transformuota

folkloristų) egzistavimas yra nepaneigiamas, tad etninės kultūros tyrėjų užduotis šiandien – spėti jai iš paskos, fiksuojant įvairius pokyčius, diskutuojant dėl inovacijų ir pan. O Klaipėdos kolegoms belieka palinkėti naujų svarių darbų!

Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene

TAIP KALBĖTA APIE MARIAS IR PAMARIŠKIUS

Kai pavasariais, baigdami mokslo metus, Karklėje prie Baltijos jūros į trijų dienų „Vėlungio“ kūrybinę stovyklą susirenka Klaipėdos miesto vaikų ir jaunimo folkloro ansamblių dalyviai bei artimiausi kaimynai, ugdomi tos pačios, lietuvininkų krašto, tradicijos, tarp nuotaikingų vaikiškų dainų, palydinčių žaidimus, itin smagiai skamba „Ak tu, kiški, pamariški“. Pirmą kartą išgirdusiam jinai galbūt teprimena pūkuotą bailų žvėrelį, daugelio nematytą, bet iš dainelių, pasakų ir kitų tautosakos tekstų žinomą. Tačiau kai vakarais susėdama sekti ir klausytis šių vietovių sakmių, prieblandos metą netgi tas kiškis gali išaugti į neapibrėžiamų formų pamėklę, viliojančią pasukti ne tuo taku, atsipeikėti iki kelių įsibridus į jūrą ar marias ir, gerokai apsigandus, suprasti, kad ne visa jūra „iki kelių“. Na, o ką jau kalbėti apie įspūdį, kurį tokiais vakarais padarytų porą valandų iš eilės skaitomos *Pamarių sakmės** – knyga, kurią sudarė Klaipėdos universiteto docentė, Klaipėdos etnokultūros centro vaikų folkloro ansamblio „Vorusedė“ vadovė dr. Dalia Kiseliūnaitė.

.....
* *Pamarių sakmės*: [Tautosakos rinkinys], sudarytoja Dalia Kiseliūnaitė, [ilustravo Emilija Benetytė], Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010. – 286 p.

Kuršių pamario kraštas, Baltijos jūros pakrantės, nuo senų senovės apgyventos mūsų gentainių, ilgus amžius tai vienokių, tai kitokių aplinkybių vis būdavo atskirtos nuo vadinamosios Didžiosios Lietuvos. Kalbos įkrovos tarytum būtų tos pačios, bet kalbėsenos – kitokios. Mitinės analogijos atpažįstamos, tačiau skirtingose erdvėse skirtingai skaitomos. Todėl visados smalsu sekti mūsų kolegų – kalbininkų, literatų, folkloristų, istorikų ir kitų, prieš porą dešimčių metų įkurtame Klaipėdos universitete vis našiau besidarbuojančių lietuvininkų žemės kultūrinės atminties baruose, potyrius, apmąstymus ir apibendrinimus, kuriuos išgirstame konferencijose, išskaitome straipsniuose bei knygoje. Viena iš naujausių – tekstų rinkinys *Pamarių sakmės*, kurią būčiau linkusi vadinti Kuršių nerijos ir pamario žvejų folkloro chrestomatija. Tai labai kruopščiai surankiotas įspūdingas pluoštas per maždaug pusantro šimtmečio užrašintų vietos gyventojų, čia besilankusių mokslininkų, valdininkų bei vasarotojų pasakojimų, kuriuose vienur skeptiškiau, kitur romantiškiau pristatomi šių vietovių padavimai, sakmės apie jūroje išaugusias ir iš žemyno atneštas mitines būtybes, pranašingus ženklus ir pan., per laiko tinklus išbyrėjusių tikėjimų bei papročių relikvai. Siužetai, kurie mums, jūrą matantiems dažniau tik vasarojant, atostogų metu, atrodo tarytum nusirašyti iš Wilhelmo Hauffo pasakų, tuo tarpu istoriniai aprašai kalba apie juos sukūrusią atšiaurią, tarp žemės ir vandens įstrigusią tikrovę. Nepašyškštėta netgi realaus gyvenimo atspindžių, jeigu tik juose randama vertingų pastebėjimų apie kuršininkų pasaulėjautą, jų santykius su kaimynystėje gyvuojančiomis etninėmis ir socialinėmis bendrijomis. Tam žaismingai pasitarnauja ir čia įdėtas pluoštelis smulkiosios tautosakos.

Sakmių įvardijimas knygos pavadinime pasirinktas remiantis ne teorine šio tautosakos žanro prasme, bet plačiaja, liaudiškąja samprata – tai, kas žmonių kalbama, pasakojama, daugiau ar mažiau tikint, abejojant, stengiantis įtikinti, sudominti kitus.

Knygos idėja pamažu subrandinta Klaipėdos universiteto mokslininkei, nuoširdžiai besirūpinančiai pamulto krašto, nors ir ne gimtojo (D. Kiseliūnaitė yra kilusi nuo Kėdainių), etnokultūros paveldo tiek išsaugojimu, tiek jo dabartine sklaida, tęstinumu, bendradarbiaujant su Lietuvos jūrų muziejumi. Kaupiant muziejaus fonduose visus įmanomus gauti leidinius, tautosakos tekstų nuorašus originalo (pačių kuršininkų, latvių, vokiečių, lenkų, rusų ir kt.) kalbomis, rengiant ir redaguojant jų vertimus, skirtus naudotis muziejininkams, artimų profesijų specialistams, pamažu apėmė pagunda parodyti tuos lobius ir tiems, kurie patys nė nesusiprastų, kur tokių dalykų ieškoti. Juk, pasak sudarytojos, „šiais laikais, kai esame taip toli pažengę socialinės integracijos keliu, kai kaimiečiai dirba miestuose, o miestiečiai veržiasi į užmiesčio sodus ir sodybas, kai žuvis, sugautas Atlante ir atšaldytas Kinijoje, perkame prekybos centruose, o pieną į kavą beriame“ (p. 8), dažnai pamirštame, kokie buvo žvejų, miškų gyventojų, žemdirbių, miestelėnų (o Mažosios Lietuvos erdvėje – kopininkų, laukininkų, žemininkų, žuvininkų ir pan.) gyvenimo ypatumai, kuo jie vieni kitus stebino, žavėjo, erzino arba juokino, ne kartą tapdami nesusikalbėjimų ir nesusipratimų – anekdotų ir panašių tautosakos tekstų priežastimi.

Knygos struktūra, konsultuojant Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto vyresniajai mokslo darbuotojai, pasakojamosios tautosakos specialistei dr. Linai Būgienei, kuri taip pat yra parašiusi ir antrąjį įvadą („Pamario krašto pasakojimai – folk-

loristo žvilgsniu“; p. 28–34), sudaryta (su tam tikromis išlygomis) žanriniu-teminiu principu. Tačiau ją skaitysiantiems tekstų visuma gali skleisti įvairiais matmenimis.

Visų pirma knyga sudarytojos valia skiriama platesnei, tai yra ne vien mokslo auditorijai – kraštotyrininkams, kultūros darbuotojams, folkloro ansamblių vadovams, muziejininkams, gidams, mokytojams ir moksleiviams... Ji bus miela tų vietų gyventojams ir iš ten kilusiems, taip pat sudomins ne vieną kitų etninių regionų smalsesnį žmogų, gal jau kuris laikas per Ievos Simonaitytės knygas, Vytauto Kaltenio publicistiką, Bernardo Aleknavičiaus kūrybą ar koku kitu būdu pradėjusį pažinti pristatomo krašto savitumą ir geidaujantį to pažinimo dar daugiau. Rinkinyje randame galimybę išgryninti savąsias sampratas apie didesniajai Lietuvos daliai neįprastą žvejų gyvenimą, pažinti jų nuolatinės grumtynes su gamtos ir antgamtinėmis jėgomis, kurios, be abejo, neaplenkia mūsų bet kur esančių, tačiau nesukuria tokių aštrių ribinių situacijų, kaip šiose platumose, kur gyvenimas moko džiaugtis kiekviena dovanota diena, nes dovanai už dovaną kartais reikalaujama neįmanomai daug. Skaudi, dramatiška šios žemės istorija, graži, bet kartu bauginamai atšiauri gamta, sunkus darbas ir skurdi buitį, nuolatinis balansavimas ties išgyvenimo riba užaštrina kiekvieną kasdieniu buitės lygmeniu sunkiau suvokiamą įvykį, reiškinį ar objektą tiek emociškai, tiek verbališkai.

Su žvejų buitimi, jų lemtimi itin glaudžiai susiję tekstai apie skenduolius, vėles, mirtį ir jos ženklus. Pasak L. Būgienės, „skaitant virtinę apie tai pasakojančių tekstų, netgi pradeda atrodyti, kad mirusiųjų vėlės pamaro tradicijoje išties gyvena savarankišką, gyvųjų būčiai intensyvumu beveik prilygstantį gyvenimą: jos

dažnai pasirodo įvairiose vietose, vaide-nasi, reiškiasi sapnuose, saugo paslėptus pinigus ar kitą kokį turtą, renkasi bažnyčioje, per Vėlines gieda kapinėse, spiečiasi per marias plaukiančioje valtyje, keršija kapų niekintojams, kankina nusikaltėlius, pasitinka mirštančius artimuosius, ragauja šermenų valgius ir pulkais lydi į kapus vežamą velionį...“ (p. 33).

Daugiausia šitokių tekstų per Vilių Kalvaitį yra patekę į Jono Basanavičiaus tautosakos rinkinius ir dabar jie sugrąžinti į savo natūraliąsias veiksmo erdves, priderinti teisingesniai mūsų Mažosios Lietuvos paveldo supratimui. Kada paimi į rankas knygą, kurios priešlapių žemėlapyje nurodyta konkreti Lietuvos teritorijos dalis, noras pažinti ima sietis su noru palyginti savąsias žinias, atsineštas iš gimtinės, tėviškės arba įgytas lankant įvairias šalis vietoves, skaitant kitų tyrėjų įžvalgas.

Padavimais nusakomas susiformavęs kraštovaizdis, pagal jį parinkti vietų vardai. Todėl nieko keista, kad čia, kaip ir visur kitur, dėmesį patraukia mistinio ežerų atsiradimo siužetai. Tiktai čia galime pastebėti, kaip iš gausybės versijų, pasklidusių po visą Lietuvą, keletas pasirinktų koncentruojama į tą patį objektą – Krokų Lankas, įspūdingiausia, bene 1000 ha ploto ežerą, kadaise, kaip nustatyta geologų, buvusį Kuršių marių dalimi. Be abejo, tekstų užrašymo pasirinkimai patys savaime negali praplėsti geografinių ribų – kas jau čia yra, tas yra. Objektų pasirinkimas nedidelis – per šimtmečius minimi tie patys, ženkliausieji. Jiems ir sudedamos visos turimos versijos. 1866 metų užrašytame tekste minėtas juodas jautis, virstantis kiaule (p. 39), po šimtmečio, 1960 m., jau siejamas su baltu žmogumi, atėjusiu perspėti apie būsimą ežerą (LTR 3426/189/), o dar po kelių dešimtmečių, 1990 m., jau virsta baltu raiteliu, nešančiu žinią (LTR

6060/262/). Vis dėlto tikimės ne tų, jau kitur skaitytų ir kone atmintinai žinomų variantų, bet lokaliai ypatingos „žemės atminties“ – nejaugi tautosakos kūrėjų ir perteikėjų vaizdiniuose neliko nieko tokio, kas paliudytų Krokų Lankos atsiskyrimą nuo marių, kurių vėjai čia „atpažįstami iš jų kalbos“? Vienas originalesnis padavimas būtų apie iš dangaus nukritusį ir Krokų pelkėje netoli Gaidelių nuskenkusį burlaivį (p. 30). Čia jau „prašnekintas“ plačiosios jūros vėjas. Tačiau šis vienintelis užrašytas senokai – 1888 metais. Ar daugiau nieko panašaus niekada nepasakota, ar tik neužrašyta? Sunku pasakyti, nes visada lieka kas nors ne iki galo atskleista, atspėta. Gal amžiams bėgant ne kartą ištuštėjančiuose plotuose atsirandantys nauji gyventojai, ateiviai, mieliau pasirenka saugoti savo atsineštinę atmintį? Gal jiems patiems nebuvo ko pasiklausti ir išklausti? Gal neatspėta mįslė tebeglūdi kur nors tarp neperskaitytų rankraščių, valstybiniuose archyvuose ar privačiose kolekcijose, svetimuose kraštuose?

Tiesa, laivų vaiduoklių, vietinių Skrajojančio Olando versijų, daugiau yra grynųjų sakmių skyriuje, tačiau jie veikia jau kitose erdvėse, kur gerokai daugiau vandens, neuždaromo žemės spąstuose. Ten su jais susiduriama kaip su svetimaisiais. Vadinas, jūra pamariškiams buvo ir siekinys, ir suprasta grėsmė.

Beje, ir pilys, kurios yra tam tikro istorinio tarpsnio liudininkės, regis, šiame krašte labiau rūpėjo kariauninkams, besistengiantiems čia įsišaknyti vokiečiams, o vietos kuršininkams istorinė atmintis labiau siejosi su statinių liekanomis, kliudančiomis žvejoti, draskančiomis tinklus (p. 57), – žuvininkams svarbesnė yra jų pačių išgyvenimo problematika.

Atitinkamai nuo kitų žmonių pirmtakų milžinų, kurie bendraudavę daugiau

tarp savęs, o radę dirbančius žmones laikydavę juos žaisliukais (esama tokių siužetų ir šioje knygoje), pamario milžinai daugiau darbuojasi žvejų labui. Taip išsirutulioja originalūs tekstai apie milžinę merginą, kuri gelbsti žvejus, supila Kuršių nerijos „ežią“ (p. 51), renkasi jaunikį, tinkamą pagalbininką savo geriems darbams. Tokie tekstai įgijo itin didelio pagaulumo populiarinant Neringos vardą, daugelio siejamą su Mykolo Sluckio literatūrine pasaka „Milžinai nenorėjo karaliais būti“. Tuo tarpu Juodkrantės gyventojų, mokytojų ir žvejo, Česlovo Stonio sekamos Neringos pasakos remiasi tiek vietos sakytine tradicija, tiek literatūros kūrinių ir dėl to „Vėlungio“ stovyklų vaikams dar įdomesnės, tikroviškesnės. Negana to, etiologinėje sakmėje „Mergelės Marijos žuvys“ (p. 59), pasakojančioje, kaip atsiradusios plekšnės, mūsų žvilgsnius užkliudo padavimų istorinės raidos realijos – Kuršių nerijos supylimo nuopelnas priskirtas Dievo Motinai, kurios paveikslas, krikščionybei įsigalint tautos sąmonėje, perėmė daugelį gražiausių savybių, kadaise priklausiusių ne vienai senųjų Europos religijų deivei ar dievaitei. Platesnio masto išlygai paskatina nuoroda, jog tekstas yra verstas iš vokiečių kalbos.

Vokiečių tyrinėtojų, folkloristų, žurnalistų ir šiaip valdančių plunksną mėgėjų išties nemaža pasidarbuota užrašant pamario krašto tautosakos tekstus ir įvairius veikimus, išlaikiusius savitos pasaulėžiūros bei tikėjimų atšvaitus, kurie užrašytojus kartais glumino, kartais juokino ar net piktino, skatindami tam tikrą aukštesnės kultūros atstovo santykį su vietos senbuviais ir nuoširdžius ketinimus padaryti juos civilizuotais žmonėmis.

Manychiau, kad ne be pamato atsiranda tokios pabaigos, kaip sakmėje „Aukso pelė“ (p. 161–162), pasakojančioje apie dėl turto įvykdytą žmogžudystę:

Po metų žvejienė ėjo Avių kalnu. Kopų smėlyje ji rado ilgą, jau pabalusį kaulą. Moteris prisiminė, kad jos vyras norėjo išpjaustinėtos kaulinės lazdelės. Nunešė tą kaulą meistrui. Po savaitės ji ten vėl apsilankė. „Ak, tai tu? Kur gavai tą kaulą, sena ragana? Jis kraujuoja vos tik prisilietus!“ Išsigandusi moteris papasakojo jam viską, ką žinojo. Tasai vyras tik mirtinai išbalo, sunkiai kvėpuodamas atsirėmė į kėdės atlošą. Paskutiniai žodžiai buvo nesuprantami – žmogus vapeno apie kažką pelę... Visiškai sutrikusi moteris patraukė namo. „Kaip čia paaiškinti?“ – paklausė ji savo vyro ir papasakojo jam savo rūpestį. Bet vyras jai nieko neatsakė, tik suaimanavo. Staiga jis pašoko: „Daugiau neištversiu! Kad būčiau anuomet nujautęs, kokia tai pelė! Nuo to laiko neturiu ramybės – vos tik išgirstu šnarant, tuoj matau prieš save tą mirtį.“ „Ką čia kalbi?“ – bailiai paklausė žmona. Bet jis jau buvo dingęs. Išsigandęs žmogus nuėjo prisipažinti teisėjui.

Kaip matome, natūraliame sakmės vyksme suformuotas lemties, aukštesniųjų jėgų atpildas, pasiekęs pirmąjį žudiką, antrojo atveju, tikriausiai užrašytojo valia, perkeičiamas į pasidavimą oficialiai žemiškajai valdžiai. Galima įžvelgti racionalios edukacijos momentą – veikėjui pasufleruojamas kitas, įstatymui paklusnaus veiksmo kelias, teigiantis mintį, kad prisipažinimas ir atgaila galbūt sušvelnins bausmę. Valstybingumo sampratos stiprinimo poreikis visuomet išlieka aktualus, juolab bandant lyginti vokiškąjį ir kuršininkų, lietuvininkų bei kitų to krašto etninių bendruomenių mentalitetus. Paribuose, kur susieina kelios skirtingos kultūros, tikėjimai ir burtai būna itin gajūs tiek tekstuose, tiek kasdienėje apyvarčioje. Kaip palei mažąjį Nemunėlį lietuvis ir latvis dar iki šių dienų aiškinasi, kas ir kaip atiminėja karvių pieną, kaip palei didįjį Nemuną nuo kranto į krantą mėtomasi pašaipomis, pašnibždais ir būtais nebūtais apkalbėjimais, taip ir Kuršmarių erdvėje, tik kartkartėmis su dar didesniu įkarščiu,

visa tai stebima ir tai, kas neatitinka stebinčiojo sampratos, tiriama, fiksuojama, bandoma gretinti bei vertinti. Nors manoma, kad žvejyboje reikia kalbėti tik sava kalba, nes žuvys kitaip nesuprantančios, tačiau nuo laivo vaiduoklių (p. 104–105) arba, kaip pastebėta L. Būgienės, nuo itin savitos, tik šiam kraštui būdingai susidvejinusios laumės-slogutės (p. 87) galima atsiginti būtent vokiškais užkeikimais arba vokiškomis maldomis. Ateinantis iš svetimio, priešiško pasaulio išvaromas svetimta kalba. Tuo tarpu apsipratęs su žvejų buitimi, tapęs jų kasdienybės dalimi, vėlniūkštis, painiojantis tinklus, tampa savu vokietuku, kuriam pakanką pasakyti „Peter, atlaid“, ir viskas stosią į savo vietas.

Kuomet ieškodami savo praeities neberandame savosios genties atmintyje atsparos taško, pravartu pasižvalgyti į artimiausius kaimynus, buvusius bendrągenčius. Tiek latvių, tiek lietuvininkų, kuršininkų patirtis, kaip ir kitų baltiškųjų žemių paveldėtojų, yra gerokai aprtrupėjusi, tačiau keisčiausiu būdu kiekvienas išsaugome savo dalį, kaip pasakose – perlaužto žiedo, perplėštos skarutės ar kokį kitokį tapatybės ženklą, kuris ir po daugelio metų susitinkantiems broliams ar po šimtmečių – jų palikuonims padėtų vieniems kitus atpažinti. Tokiais atpažinimo ženklais gali tapti ir šitaip į knygas surankioti tekstai, kuriuos nuo šiol galėsime laikyti po ranka, kaskart, kilus kokiai nors abejonei, atsiversdami, bene rasime paaiškinimą, pavyzdžiui, kodėl gimusių ketvirtadienį nereikia krikštyti sekmadieniais arba atvirkščiai.

Matyčiau tikrą ir naudingą šio darbo įprasminimą, jeigu knyga *Pamarių sakmės* patektų į mokyklų bibliotekas, tenai surastų ir savo jaunosius skaitytojus; o surastų tikrai, nes tai rodo jaunųjų dr. D. Kiseliūnaitės ansamblių ir studentų nuoširdi talka šiam leidiniui, mielos akiai ir lengvos

minčiai jaunosios „Vorusnėlės“ ansamblio smuikininkės Emilijos Benetytės graviūros, atskleidusios iliustratorės talentą.

Džiugina pateiktas gausus šaltinių ir literatūros sąrašas. Jis bus kelrodis skaitytojui, užkibusiam ant smalsumo Mažosios Lietuvos paveldui meškerės, nes „užkibti“ itin masina sudarytojos įvardiniame žodyje suminėtos įdomybės: kur Velykų rytą prausiasi kopininkės merginos, kur vestuvininkai lekia marių ledu ant pačiūžų, kur pribuvėja per kaminą leidžiama pas gimdyves, kaip paaiškinti žodžius, kurių jau niekas šiandien negali paaiškinti...

Kai ko šioje knygoje man vis dėlto pritrūko. Jeigu jau radau čia anekdotų ir vienokių ar kitokių smulkiosios tautosakos tekstų, tai juolab tikėjausi rasti tos pačios „Vorusnėlės“ daugelyje festivalių ir šiaip koncertų „išsiūbuotos“ Klaipėdos ir aplinkinių bažnyčių varpų kalbos. Ji labai savita, labai pritaikyta šiam kraštui, labai daug pasakanti, labai gražiai ir toli šaukianti. Tai galėjo būti gražus epilogas, kviečiantis tolesniam susiklausymui, atpažinimui, bendriems potyriams ir darbams.

Tačiau... gal tai galės būti prologas naujam rinkiniui?

Grażina Kadžytė